

Könül ƏMRAHOVA

AMEA Folklor İnstitutu doktorantı

e-mail: konul.emrahova96@gmail.com

<https://doi.org/10.59849/2309-7922.2025.1.159>

“KOROĞLU” DASTANININ ÇAP OLUNMUŞ MÖVCUD QOLLARI

Xülasə

“Koroğlu” Azərbaycan xalqının yeganə qəhrəmanlıq dastanıdır. Dastan XIX əsrin əvvəllərindən yazıya alınmağa başlamış, lakin dastanın qollarının ciddi şəkildə toplanmasına, nəşrinə, tədqiqinə sovet dönəmində rast gəlinir. Sovet dönəmində 1927-ci ildə V.Xuluflu dastanın 4, 1941-ci ildə H.Əlizadə 14 qolunu toplayıb nəşr etmişdir. M.Təhmasib dastanın 1949-cu ildə 17 qolunu, 1974-cü ildə isə 18 qolunu nəşr etmişdir. Müstəqillik illərində isə “Koroğlu” dastanının 2000-ci ildə (rus dilində) və 2005-ci ildə (Azərbaycan dilində) İ.Abbaslı və B.Abdullayevin hazırladığı nəşrdə 25 qol verilmişdir. Dastanın 2021-ci ildə Ə.Əsgər nəşrinə isə 21 qol verilmişdir. Məqalədə bu nəşrlərdə verilən qolların mənbəyi, eyniadlı qollar arasındakı oxşar və fərqli motivlər, süjetlər təhlil edilmişdir.

Yazıya alınmış qollarda qarşıya çıxan bəzi motivlərə, cümlələrdə qarışmıza çıxan qoşma və gəraylılara nəzər salanda bunu aydın şəkildə müşahidə etmək olur ki, bir çox qollar yazıya alınmamışdır. Bu məqalədə yazıya alınmayan bəzi qollar haqqında da məlumat verilmişdir.

Açar sözlər: dastan, qol, motiv, süjet, variant

Konul AMRAHOVA

PUBLISHED BRANCHES OF THE “KOROĞLU” EPIC

Summary

“Koroglu” is the only heroic epic of the Azerbaijani people. The epic began to be written down at the beginning of the 19th century, but serious compilation, publication and research on other branches of the epic took place during the Soviet period. During the Soviet period in 1927 V.Huluflu compiled and published 4 branches (branches are called “qol” in Azerbaijani) of the epic, and in 1941 H.Alizade compiled and published 14 branches. M.Tahmasib published 17 branches of the epic in 1949 and 18 branches in 1974. During the years of independence, the epic “Koroglu” branches as listed in 25 branches in the book prepared by İ.Abbasli and B.Abdullayev. A.Asgar published 21 branches of the epic in 2021. In the article, the source of the versions given in these publications and similar, different motifs and topics are analyzed.

When we look at some of the motifs that appear in these variations, it is clear that many variants have not been transcribed. This article also provides information about some unpublished variants.

Key words: *epic, branch, motif, subject, version*

Конул АМРАХОВА

ПУБЛИКУЕМЫЕ ВЕТВИ ЭПОСА «КОРОГЛУ»

Резюме

«Короглу» – единственный героический эпос азербайджанского народа. Эпос начал записываться в начале XIX века, но серьезное составление, публикация и исследование других ветвей эпоса были проведены в советский период. В советский период в 1927 году В.Хулуфлу составил и опубликовал 4 части эпоса, а в 1941 году Г.Ализаде составил и опубликовал 14 частей. В 1949 году М.Тахмасиб опубликовал 17 ветвей эпоса, а в 1974 году - 18 ветвей. В годы независимости в книге, подготовленной И.Аббасли и Б.Абдуллаевым, были перечислены 25 ветвей эпоса «Короглу». А.Асгар опубликовал 21 ветвь эпоса в 2021 году. В статье анализируются источники версий, приведенных в этих изданиях, и схожие, отличные друг от друга мотивы и темы.

При взгляде на некоторые мотивы, встречающиеся в этих вариантах, становится ясно, что многие варианты не расшифрованы. В данной статье также представлена информация о некоторых неопубликованных вариантах.

Ключевые слова: *эпос, ветвь, мотив, тема, версия*

“Koroğlu” Azərbaycan xalqının yeganə qəhrəmanlıq dastanıdır. XIX əsrin əvvəllərindən yazıya alınmış bu dastanın bəzi qolları son illərdə yazıya alınmış və ya çap olunmuşdur. Bu hal dastanın heç də lazım olduğu qədər yazıya alınmadığını göstərir. Bir çox qolların yazıya alınmadığı şübhə doğurmur. Yazıya alınmış qollarda qarşıya çıxan “göydəndüşmə” motivlərə, cümlələrdə qarşımıza çıxan qoşma və gəraylılara nəzər salanda bunu aydın şəkildə müşahidə etmək olur. Bununla belə dastanın yeni qollarının yazıya alınması ehtimalı olmadığına görə bu günə qədər yazıya alınmış qolların ümumi mənzərəsini nəzərdən keçirməyə ehtiyac var. Beləliklə, bu möhtəşəm dastanın hansı qolları yazıya alınıb və necə nəşr olunub?

Məlum olduğu kimi, “Koroğlu” dastanı qəhrəmanın atası Alı kişi haqqında bir qolla başlayır. Koroğlunun atası Alı kişinin gözlərinin çıxarılması, Koroğlunun Həsən xandan qisas alması, Koroğlunun atası ilə Çənlibelə gəlməsi hadisəsi haqqında nümunəni Hümmət Əlizadə 1937-ci ildə Qazax rayonunda Aşıq Əlidən toplamış, “Koroğlu” adı ilə nəşr etmişdir (14, s.11). Bu qol M.Təhmasib və İ.Abbaslı nəşrində “Alı kişi” adı ilə çap olunmuşdur. İ.Abbaslı bu qolu H.Əlizadənin arxiv nüsxəsində olan Aşıq Əlidən topladığı variant əsasında nəşr etmişdir. M.Təhmasib nəşrində isə bu qolun tərtibində “Koroğlu-Əsəd”, “Koroğlu Bozalqanlı”, “Koroğlu-Əli” və “Qaf-Penn” variantları əsas götürülmüşdür (15, s.399). H.Əlizadənin nəşrindən fərqli olaraq M.Təhmasib və İ.Abbaslı nəşrlərində Koroğlunun qoşa bulaq suyundan içərək qəhrəmanlıq qazanması və qılıncının ildırım

daşından düzəlməsi hadisələri yer alır. Alı kişinin vəsiyyətində Dəli Həsəndən özünü gözləməsini oğluna tapşırması, Koroğlu adını oğluna verməsi və Qoşabu-laqda dəfn olunması hadisələri isə H.Əlizadə nəşrində əksini tapmamışdır, lakin digər iki nəşrdə bu hadisələr yer alır.

İ.Abbaslı variantında Alı kişinin gözlərini çıxaran paşanın adı göstərilir, lakin M.Təhmasib variantında paşanın adı Hasan paşa olaraq qeyd edilir (15, s.21). M.Təhmasib nəşrində diqqət çəkən digər fərqli məqam isə, qaranlıqda tövlədə saxlanılan atlara insan gözü baxılmasa, onların qanadlarının olacağına dair epizodun yer almasıdır.

Koroğlunun Dəli Həsənlə qarşılaşması, dostlaşması hadisəsini Ə.Tahirov 1935-1939-cu ildə Dəvəçi rayonunda Aşıq Həsənbaldan toplamışdır. Bu qol İ.Abbaslı tərəfindən “Koroğlunun Dəli Həsən” adı ilə nəşr edilmişdir. M.Təhmasib nəşrində isə bu qolun tərtibində “Qaf-Peni”, “Koroğlu-Hümmət” variantları əsas götürülmüş və “Koroğlu ilə Dəli Həsən” adı ilə çap olunmuşdur (15, s. 400).

Koroğlunun Türkmənə gedib Eyvazı gətirməsi, Ərəb Reyhanla döyüşməsi hadisəsi haqqında nümunəni H.Əlizadə 1934-cü ildə Qazax rayonunda Aşıq Əlidən toplamış və “Koroğlunun Türkmən səfəri” adı ilə nəşr etmişdir (14, s.40). M.Təhmasib nəşrində “Eyvazın Çənlibelə gəlməyi” adı ilə təqdim olunan bu qolun tərtibində “Eyvaz-Əsəd”, “Eyvaz-Bozalqanlı”, “Türkmən-Əli” “QafPenn” variantları əsas götürülmüşdür (15, s.417). İ.Abbaslı isə bu qolu “Koroğlunun Türkmən səfəri” adı ilə H.Əlizadənin Aşıq Əlidən topladığı variantı əsasında nəşr etmişdir.

Bu qolun verilməsində nəşrlər arasında bəzi fərqli məqamlar özünü göstərir. İ.Abbaslı, M.Təhmasib nəşrində Ərəb Reyhan Koroğlunun Eyvazı apardığını bilib, Koroğlunun arxasınca gedərək yolunu kəsməsindən bəhs olunur. Daha sonra qeyd olunur ki, Ərəb Reyhan Koroğlu ilə döyüşür, Koroğlu qalib gələndə onu öldürmək istəsə də, Ərəb Reyhan ona yalvarmadığına görə əfv edərək buraxır. Bu motiv H.Əlizadə nəşrində yer almayıb. H.Əlizadə və M.Təhmasib nəşrində qolun sonunda Nigarla Telli xanımın tərənin başında Koroğlunun yolunu gözləməsi söylənilir. İ.Abbaslı nəşrində isə bu qolda Telli xanımın adı çəkilmir.

Dəmirçioğlunun Çənlibelə gəlməyi hadisəsi haqqındakı nümunəni H.Əlizadə 1938-ci ildə Tovuz rayonunda Aşıq Mirzədən toplamış və “Koroğlunun Dəmirçioğlu” adı ilə nəşr etmişdir. M.Təhmasib nəşrində “Dəmirçioğlunun Çənlibelə gəlməyi” adı ilə təqdim olunan bu qolun tərtibində “Dəmirçioğlu-Aşıq Hüseyin”, “Dəmirçioğlu-Əsəd”, “Dəmirçioğlu-Alı”, “Dəmirçioğlu-İslam” “Qaf-Penn” variantları əsas götürülmüşdür (15, s. 404). İ.Abbaslı isə “Dəmirçioğlunun Çənlibelə gəlməyi” adı ilə nəşrə hazırladığı bu qolu H.Əlizadənin arxiv nüsxəsində olan Aşıq Mirzədən topladığı variant əsasında nəşr etmişdir.

H.Əlizadə, İ.Abbaslı nəşrlərində Dəmirçioğlunun atın şiltaqlığını görüb gəlməsi, atı möhkəm tutmasından danışılır. M.Təhmasib nəşrində isə bu şəkildə verilir: Dəmirçioğlu Qıratın şiltaqlığına görə çəkilə atasına dəyəndə qəzəbləyib gizləndiyi yerdən çıxır. M.Təhmasib nəşrində, həmçinin Nigar Dəmirçioğlunu be-

li-başı açıq görüb səbəbini soruşur. Dəmirçioğlu da cavab verir ki, Koroğlu toqqa ilə qollarımı bağlamışdı, onu da qırdım (15, s. 67). Bu epizod digər iki nəşrdə yer almır.

Koroğlunun Dərbəndə getməsi, Möminə xanımla evlənməsi və Kürdoğlunun atasını tapmaq üçün Çənlibelə gəlməsi hadisəsi haqqında nümunəni H.Əlizadə 1932-ci ildə Tovuz rayonunda Aşıq Vəlidən toplamış və “Koroğlunun Dərbənd səfəri” adı ilə nəşr etmişdir. İ.Abbaslı və M.Təhmasib də bu qolu eyni adla nəşr etmişlər. M.Təhmasib nəşrində bu qolun tərtibində “Vuruş-Bozalqanlı”, “Dərbənd-Vəli”, “Bilqeyis-Mehdi”, “Koroğlu-Hümmət” variantları əsas götürülmüşdür (15, s.459). İ.Abbaslı bu qolu H.Əlizadənin arxiv nüsxəsində olan Şair Vəlidən topladığı variant əsasında nəşr etmişdir.

Bu qolda digər nəşrlərdən fərqli olaraq, M.Təhmasib nəşrində Koroğlu Dərbəndə Möminə xanımın göndərdiyi naməyə görə yox, Möminənin tərifini eşitdiyi üçün gedir. Qoldakı başqa fərqli məqam isə Kürdoğlunun Əhməd xanın vilayətində bulaq başında gördüyü Mehri xanıma aşiq olub onunla evlənməsidir (15, s.335). H. Əlizadə və İ.Abbaslı nəşrinə görə, isə Kürdoğlu, Qıratdan maya olan madyanı minib Çənlibelə yola düşür, yolda bəzirganları soyur (1, s.316). Bəzirganlar Cəfər paşaya şikayətə gedirlər, bu hadisələrə M.Təhmasib nəşrində rast gəlinmir. H.Əlizadə nəşrində digər nəşrlərdən fərqli olaraq, qolun sonunda Koroğlu Möminə xanımla Çənlibelə gətizdirir, digər nəşrlərdə isə bu hadisə verilmir (14, s.143).

Aşıq Cünunun Çənlibelə gəlməsi, Koroğlunun aşığı olması hadisəsi ilə bağlı nümunəni H.Əlizadə 1938-ci ildə Qazax rayonunda Aşıq Əlidən toplamış və “Aşıq Cünun” adı ilə nəşr etmişdir. Bu qol İ.Abbaslı nəşrində də eyni adla çap olunmuşdur. İ.Abbaslı bu qolu H.Əlizadənin arxiv nüsxəsində olan Aşıq Əlidən topladığı variant əsasında nəşr etmişdir. M.Təhmasib nəşrində bu qola rast gəlinmir. Lakin Aşıq Cünunun Çənlibelə gəlməsi, Koroğlunun aşığı olması hadisəsinə M.Təhmasib nəşrində “Koroğlunun Əruzuruma səfəri” qolunda rast gəlirik.

Eyvazın durna teli gətirmək üçün Bağdada getməsi, darda qalan dəliləri xilas etmək üçün Koroğlunun Aslan paşanı məğlub etməsi hadisəsi ilə bağlı nümunələri H.Əlizadə 1938-ci ildə Gəncə rayonunda Aşıq İsrafildən toplamış və “Koroğlunun Bağdad səfəri” adı ilə nəşr etmişdir. İ.Abbaslı və M.Təhmasib nəşrində bu qol “Durna teli” adı ilə verilmişdir. M.Təhmasib nəşrində bu qolun tərtib edərəkən “Bağdad-Bozalqanlı”, “Bağdad-Əsəd”, “Bağdad-Əli”, “Bağdad-İsrafil” variantları əsas götürülmüşdür (15, s. 421). İ.Abbaslı bu qolu H.Əlizadənin arxiv nüsxəsində olan Aşıq İsrafildən topladığı variant əsasında nəşr etmişdir.

M.Təhmasib nəşrində digər nəşrlərdən fərqli olaraq, qolun əvvəlində göstərilir ki, Nigar xanımla bərabər Telli xanım da durna teli istəyir, Telli xanım Nigarla birlikdə tərənin başında durna teli dalınca gedən dəliləri gözləyir (15, s.139). H.Əlizadə və İ.Abbaslı nəşrində Dəmirçioğlu səfərə getməmişdən əvvəl xəlvət içki götürür, dəlilərin tutulması xəbərini Koroğluya bəzirgan dostu verir (1, s.127). M.Təhmasib nəşrində isə bu xəbər Xoca Əziz tərəfindən verilir, Dəmirçi-

oğlunun xəlvət içki götürməsi motivi isə burada yoxdur. İ.Əbbaslı nəşrində dəlilərin asılacağına sevinən atlı Dəli Həsənin öldürülməsindən danışılırsa, M.Təhmasib nəşrində onu Kosa Səfər öldürür. M.Təhmasib nəşrinə görə, dəlilərin hər biri bu adamın qəbrinə qara daş atır və təpə əmələ gəlir. H.Əlizadə və İ.Əbbaslı nəşrində isə Giziroğlu Mustafa bəyin Koroğluyula döyüşəndə qalib gəlməsi, M.Təhmasib nəşrində isə Koroğlunun onu məğlub etməsi göstərilir.

Toqat paşası Mahmud paşanın qızı Dona xatunla evlənmək üçün Həməzənin Çənlibeldən Qıratı aparması, Koroğlunun Toqata getməsi, paşanın ordusunu məğlub edib Qıratı qaytarması hadisəsindən bəhs edən nümunəni H.Əlizadə 1937-ci ildə Tovuz rayonunda Aşıq Qocadan toplamış və “Koroğlunun Toqat səfəri” adı ilə nəşr etmişdir. M.Təhmasib nəşrində bu qol “Həməzənin Qıratı aparması” adı ilə verilmiş və tərtibində “Toqat-Əsəd”, “Həməzə-Bozalqanlı”, “Həməzə-Əsəd”, “Həməzə-İslam” variantları əsas götürülmüşdür (15, s.427). İ.Əbbaslı nəşrində isə bu qol da “Həməzənin Qıratı aparması” adı ilə verilmiş, H.Əlizadənin arxiv nüsxəsində olan Aşıq Qocadan topladığı variant əsasında nəşr etmişdir. H.Əlizadə nəşrində Mahmud paşa tacirlərin Koroğludan şikayət etməsindən sonra tədbir görmək məqsədilə məclis qurmasından bəhs olunur (14, s. 58). İ.Əbbaslı nəşrində isə Mahmud paşa, xotkar paşalara Koroğlunun tutulması əmrini göndərdiyi üçün məclis qurur (1, s.165). M.Təhmasib nəşrində isə bu iki nəşrdən fərqli olaraq paşanın adı Hasan paşa, qızının adı Dona xatun əvəzinə Dünya xanım olaraq verilir, Toqatdakı çayın adı Dona çayı yerinə Tona çayı olaraq qeyd edilir. H.Əlizadə, İ.Əbbaslı nəşrində vəzir, vəkillər Qıratı qaçırılmasını təklif edir, M.Təhmasib nəşrində isə bu fikri Mehtər Murtuz irəli sürür. H.Əlizadə nəşrinə görə, Həməzə Dürata baxarkən Qıratı özünə mehriban etdiyi üçün minə bilir. İ.Əbbaslı nəşrinə görə, Qırat, Koroğlu üzəngini kimə versə onun minməyinə razı olurdu, buna görə Həməzə Qırata minə bilir. M.Təhmasib nəşrində isə fərqli olaraq Həməzənin Koroğluya qaladan çıxış üçün beş yol olduğunu deyərək ona kömək etməsindən danışılır. H.Əlizadə, İ.Əbbaslı nəşrində Koroğlunun yolda durnalarla soraqlaşmasından danışılır, M.Təhmasib nəşrində bu epizod yoxdur.

Düratın itməsi, Koroğlunun Ballıcaya gedib Qara xanla vuruşması hadisəsi haqqında örnəkləri H.Əlizadə 1930-cu ildə Ordubad rayonunda Aşıq Muxtardan toplamış və “Koroğlunun Ballıca səfəri” adı ilə nəşr etmişdir. İ.Əbbaslı da eyni adla nəşr edərək H.Əlizadənin Aşıq Muxtar variantını əsas almışdır. M.Təhmasib nəşrində isə “Düratın itməsi” adı ilə verilən bu qolun tərtibində “Ballıca-Muxtar”, “Dürat-Həsənbala” variantları əsas götürülmüşdür (15, s. 454).

H.Əlizadə nəşrinə görə, Koroğlu ilxının harada olduğunu karvanbaşından öyrənir, İ.Əbbaslı və M.Təhmasib nəşrində isə bu xəbəri Qara xanın nökrəri gətirir (14, s.111). M.Təhmasib nəşrində verilən Qara xanın özünü İran padşahının qohumu kimi göstərərək lovğalanması epizoduna H.Əlizadə, İ.Əbbaslı nəşrində rast gəlinmir.

Koroğlunun qonağı Əhməd tacirbaşının ceyran əti istəməsi səbəbindən Eyvazı, Toxmaqvuran, Halaypozanı Bayazidə göndərməsi, dəliləri tutan Xəlil paşanı

öldürməsi ilə bağlı nümunələr H.Əlizadə tərəfindən 1934-cü ildə Qazax rayonunda Aşıq Əlidən toplanmış, “Koroğlunun Bayazid səfəri” adə ilə nəşr edilmişdir. İ.Abbaslı və M.Təhmasib də bu qolu eyni adla nəşr etmişdir. M.Təhmasib nəşrində bu qolun tərtibində “Qul-Mehdi”, “BayazidƏli”, “Koroğlu-Hümmət” variantları əsas götürülmüşdür (15, s. 446). İ.Abbaslı isə bu qolu H.Əlizadənin Aşıq Əli variantı əsasında nəşr etmişdir.

M.Təhmasib nəşrində Hasan paşa Koroğlunun əlindən heç kimin şəhərə mal gətirə bilmədiyini görüb, Əhməd tacirbaşıya bu işi tapşırır (15, s.234). H.Əlizadə, İ.Abbaslı nəşrində Əhməd tacirbaşı kiminsə əmri ilə yola çıxır (1, s.220). M.Təhmasib nəşrinə görə, Əhməd tacirbaşı əvvəldən plan qurur, qulunu Çənlibelə casus kimi göndərir. Əhməd tacirbaşı Bəyaziddə Xəlil paşayla razılaşır ki, əgər tutularsa Koroğlunu hiylə ilə tutması üçün onun yanına göndərsin. H.Əlizadə və İ.Abbaslı nəşrində isə söylənir ki, Əhməd tacirbaşının əvvəldən heç bir planı yoxdur, Koroğlunu Bəyazidə karvanını taladığına görə qisas almaq məqsədilə göndərir. H.Əlizadə, İ.Abbaslı nəşrinə görə, Koroğlu Xəlil paşanı bacısı Nərgiz xanıma görə bağışlayır, M.Təhmasib nəşrində isə Qırat Xəlil paşanın başını qoparıb öldürməsindən bəhs olunur.

“Koroğlunun Bayazid səfəri” qolunun davamı kimi səsləşən İ.Abbaslı nəşrində verilən “Qulun qaçması” qolu 1935-ci ildə Tovuz rayonunda Aşıq Mehdi Nəsim oğlundan toplanmışdır, kim tərəfindən toplandığı qeyd olunmamışdır (1, s.540). M.Təhmasib nəşrində isə qolunun tərtibində “Qul-Mehdi” variantı əsas götürülmüşdür. Hər iki nəşrdə verilən qolun süjeti isə eynidir.

Koroğlunun Nigar xanımı gətirmək üçün İstanbulla getməsi, xotkarın orudusu ilə vuruşması hadisəsindən bəhs edən nümunəni H.Əlizadə 1935-ci ildə Şəmkir rayonunda Aşıq Abbasdan toplamış, “Koroğlunun İstanbul səfəri” adı ilə nəşr etmişdir. İ.Abbaslı və M.Təhmasib də bu qolu eyni adla nəşr etmişlər. M.Təhmasib nəşrində isə bu qolun tərtibində “Koroğlu-Hümmət”, “Nigar M.Soltan” “Qaf-Penn” variantları əsas götürülmüşdür (15, s. 401). İsrafil Abbaslı bu qolu H.Əlizadənin arxiv nüsxəsində olan Aşıq Abbasdan topladığı variant əsasında nəşr etmişdir (1, s. 540).

H.Əlizadə nəşrinə görə, Alı kişinin bu qolda hələ sağ olduğunu görürük, digər nəşrlərə görə, isə Alı kişi artıq ölmüş və Qoşabulaqda dəfn olunmuşdur. Həmin nəşrdə Koroğlunun Nigarın tərifini eşidib aşıq olması, onun arxasınca İstanbulla getməsi danışılır. Koroğlu İstanbulda qoca dəyirmançının evində qalır, aşıq qiyafəsində Nigarın yanına gedir (14, s.12).

İ.Abbaslı və M.Təhmasib nəşrinə görə, Nigar Koroğlunun tərifini eşidib aşıq olur, Bəlli Əhməd vasitəsilə Koroğluya namə göndərir. Bəlli Əhməd Çənlibelə dəlilər arasına qatılmaq üçün yola düşür və İstanbul bazarına gəlib çıxır. Xotkar qızı Nigarın məscidə gedərkən bazardan keçəndə heç kim onun boyunu görməməsi üçün camaata evə getməsinin tapşırıldığını görür. Getməyə yeri olmadığı üçün bazarda gizlənir, həm də xotkar qızını görmək istəyir. Nigar tərəvəz dükanında göyərti tuluğunda gizlənən Bəlli Əhmədi görür, qızlar onu döyür. Bəlli Əh-

məd Nigara yalvarır, yalandan Koroğlunun dəlisi olduğunu deyir. Sonra isə Nigar onun Çənlibelə getməsini biləndə Koroğluya namə göndərir ki, gəlib onu aparsın. Koroğlu İstanbulda bir qarının evində qonaq qalır. Nigarın nar bağında bağban olan qarının oğlunun köməyi ilə aşiq paltarında bağa girir. Koroğlu Nigarı qaçıran-da Bürcü Sultan arxalarınca düşür.

M.Təhmasib variantında Bəlli Əhməd dürüstdür, gizlənməyi özünə sığışdır-mır, dükanın içində dik durub gözləyir. Koroğlu xotkarın adından naməni mirzəyə yazdıranda mirzə ona kələk gəlsə də, onu bağışlayır, öldürmür, pul verib yola salır (15, s. 41). İ.Abbaslı variantına görə, Koroğlu mirzəni iki qaşının ortasından vu-rub öldürür (1, s.65).

Koroğlunun əmri ilə Dəmirçioğlunun Telli xanımı gətirmək üçün Əruzuru-ma getməsi, Cəfər paşaya əsir düşməsi hadisəsi ilə bağlı nümunəni H.Əlizadə 1938-ci ildə Gəncə rayonunda Aşiq İbrahim Qaracaoğludan toplamış, “Koroğlu-nun Ərzurum səfəri” adı ilə nəşr etmişdir. İ.Abbaslı, M.Təhmasib nəşrində də bu qol eyni adla verilmişdir. M.Təhmasib nəşrində isə bu qolun tərtibində “Dəmir-çioğlu-Əsəd”, “Dəmirçioğlu-Hüseyn”, “Dəmirçioğlu-İbrahim” variantları əsas gö-türülmüşdür (15, s. 404). İ.Abbaslı isə bu qolu H.Əlizadənin topladığı Aşiq İbra-him Qaracaoğlu variantı əsasında nəşr etmişdir. Ə.Əsgər nəşrində isə bu qol Aşiq Hüseyn Saraçlı variantı əsasında verilmişdir. Mətnin çatışmayan yerləri Aşiq Hü-seynin şagirdi olan Kövrək Muradın köməyi ilə tamamlanmışdır.

H.Əlizadə, İ.Abbaslı, Ə.Əsgər nəşrində Telli xanım Aşiq Cünundan Koroğ-lunun tərifini eşidib namə göndərir, Koroğlunun onun arxasınca gəlib aparmasını istəyir. M.Təhmasib nəşrində isə hadisələr fərqli şəkildə başlanır.

İ.Abbaslı, H.Əlizadə nəşrində Aşiq Cünun çoxdan Koroğluyula dostluq bina-sını qoymuşdu. Bu iki nəşrdə verilən “Aşiq Cünun” qolundan da görürük ki, Ko-roğlu bir karvanı qarət edəndə aşıqla qarşılaşmışdı. Ə.Əsgər nəşrində isə Koroğ-lunun dəlilərindən ikisinin İstanbulda karvansarada Aşiq Cünunun oxuduğunu görməsindən, bu yaxşı aşığı zorla Çənlibelə Koroğlu üçün aparmasından danışılır (11, s. 55). M.Təhmasib nəşrində isə Aşiq Cünun Cəfər paşanın aşığı kimi verilir. Aşiq Cünun hamının təriflədiyi Koroğlunu görmək istəyirdi, buna görə Çənlibelə yola düşür. Koroğlu ona yanında qalmağı təklif eləsə də, aşiq razılaşmır. Əvvəlcə “paşanın çörəyini yemişəm, halallıq almalıyam” deyərək Ərzuruma qayıdır. Cəfər paşa aşığın Çənlibelə getdiyini bilib cin atına minir, zindana salır. Telli xanım onu xilas edib yola salır. Cəfər paşa aşığa görə Tellini sağ qoymaz deyə Nigar xanım onu gətirməyi xahiş edir.

İ.Abbaslı, M.Təhmasib nəşrində Koroğlu Dəmirçioğlunun igidliyini yoxla-maq üçün başına alma qoyur, ox atır. Sonra Ərzurumda Dəmirçioğlu Qara Pəhlə-vanla meydanda güləşir. Ə.Əsgər nəşrində isə Dəmirçioğlu Aynalı Pəhlivanla güləşir. Bu epizodlara H.Əlizadə nəşrində rast gəlinmir.

Koroğlunun Bolu bəylə Ərzincana getməsi, ona əsir düşməsi, İsabalinin Ko-roğlunu xilas etməsi, Camal paşanın ordusunu məğlub edərək paşanın qızı Dünya xanımı da Çənlibelə gətirməsi hadisəsi haqqında nümunəni H.Əlizadə 1938-ci ildə

Qazax rayonunda Aşıq Sadiqdan toplamış, “Koroğlunun Ərzəngan səfəri” adı ilə nəşr etmişdir. İ. Abbaslı, M.Təhmasib nəşrində bu qol “Koroğluynan Bolu bəy” adı ilə verilmişdir. M.Təhmasib nəşrində verilən bu qolun tərtibində “Bəylər-Əliş”, “Bolu-Sadiq”, “Bolu-Şamaxı”, “Koroğlu-Hümmət” variantları əsas götürülmüşdür (15, s.454). İ.Abbaslı bu qolu H.Əlizadənin Aşıq Sadiqdən topladığı variantı əsasında nəşr etmişdir.

H.Əlizadə, İ.Abbaslı nəşrində verilən bu qola görə, xotkar paşalara Koroğlunun tutulması hökmünü verdiyi üçün Camal paşa məclis qurur və bu işi bacarana qızı Dünya xanımı verəcəyini vəd edir. M.Təhmasib nəşrində isə Hasan paşa Bolu bəy, Ərəb Reyhanın yanına üç tərəfdən Çənlibelə yürüş etmələri üçün qasid göndərir (15, s.285). H.Əlizadə, İ.Abbaslı nəşrinə görə, Bolu bəy Koroğlunu Ərzincana Camal paşanın, M.Təhmasib nəşrində isə Hasan paşanın əmriylə tutub aparır (1, s.150). Koroğluya paşaların yürüş xəbərini M.Təhmasib nəşrində Aşıq Cünun, digər iki nəşrdə isə Koroğlunun ərzincanlı dostu gətirir. H.Əlizadə, İ.Abbaslı nəşrində İsabalinin dükançı ilə arpa üstündə dalaşması hadisəsinə M.Təhmasib nəşrində rast gəlinmir.

Koroğlunun Məhbub xanımı gətirmək üçün Ruma getməsi, Mehdi paşanın qoşunu ilə vuruşması hadisəsi haqqındakı nümunəni H.Əlizadə 1934-cü ildə Qazax rayonunda Aşıq Məhəmməddən toplamış, “Koroğlunun Rum səfəri” adı ilə nəşr etmişdir. İ.Abbaslı nəşrində eyni adla verilən qol H.Əlizadənin Aşıq Məhəmməd topladığı variant əsasında nəşr edilmişdir. M.Təhmasib nəşrində “Məhbub xanımın Çənlibelə gəlməyi” adı ilə verilən bu qolun tərtibində “Məhbub-Məhəmməd”, “Koroğlu-Hümmət” variantları əsas götürülmüşdür (15, s. 438).

H.Əlizadə nəşrində verilən bu qolda deyilir ki, Koroğlu Məhbub xanımı gətirmək üçün Ruma gedib tutulur, onun köməyinə Bəlli Əhməd gedir (14, s.119). İ.Abbaslı nəşrində isə Bəlli Əhmədlə birlikdə Dəli Həsən də gedir. M.Təhmasib nəşrində isə tamamilə fərqli olaraq Nigar xanımın Ruma getməyə Koroğluya icazə verməməsi, onun yerinə Bəlli Əhmədin getməsindən bəhs olunur. Bəlli Əhməd əsir düşəndə Koroğlu onun arxasınca Tüpdəğidən və Tanritanımazi göndərir (15, s. 208).

Koroğlunun Qarsda Ərəb Reyhanla vuruşması, Hürü xanımı Çənlibelə gətirməsi hadisəsinin yer aldığı nümunəni İ.Abbaslı “Koroğluynan Ərəb Reyhan” adı ilə nəşr etmişdir. İ.Abbaslı bu qolu arxiv nüsxələri əsasında nəşr etmişdir, ifaçı və toplayıcı haqqında məlumat verilmədiyini qeyd etmişdir (1, s. 540). M.Təhmasib nəşrində bu qol “Koroğlunun Qars səfəri” adı ilə təqdim edilir və tərtibində “Koroğlu-Hümmət”, “Gürcüstan-Behbud”, “Ədil paşa-Əli”, Qaf-Peni" variantları əsas götürülmüşdür (15, s. 457).

Hasan paşanın Koroğlunu tutmaq üçün Çənlibelə gəlməsi, məğlub olması, onun qızı Bulqar xanımı Koroğlunun Çənlibelə gətirtməsi hadisəsi verilən “Hasan paşanın Çənlibelə gəlməyi” qolu İ.Abbaslı nəşrində yer alır. Bu qolun arxiv nüsxələrində ifaçı və toplayıcı haqqında məlumat verilmədiyi qeyd olunur (1, s. 540). M.Təhmasib nəşrində eyni adla verilən bu qolun tərtibində “Koroğlu-Hümmət”,

“Qaf-Peni” variantları əsas götürülmüşdür. Hər iki nəşrdə qolların süjeti eynidir (15, s. 463).

İ.Abbaslı və M.Təhmasib nəşrində verilən “Mərca xanımın Çənlibelə gəlməyi” qolu isə Əli Qurbanov 1974-cü ildə Kəlbəcər rayonunda Aşıq Abbas İman-oğlu Vəliyev toplamışdır.

M.Həkimov “Zərnişan xanımın Çənlibelə gəlməyi” qolunu 1976-cı ildə Gürcüstan, Bolinski rayonunda Aşıq Hüseyn Saraclıdan, “Mahru xanımın Çənlibelə gəlməyi” qolunu isə 1984-cü ildə Goranboy rayonunda Aşıq Hüseyn Cavandan toplamışdır. Bu qollar İ.Abbaslı nəşrində çap olunmuşdur.

“Pərzad xanımın Çənlibelə gəlməyi” Ə.Məmmədli 1989-cu ildə Gürcüstan, Qardabani rayonunda Aşıq Aslan Kosalıdan toplanmışdır. İ.Abbaslı nəşrində çap olunmuşdur. Ə. Əsgər tərtibdə bu qolun arxiv variantını vermişdir.

Ə.Tahirov 1936-cı ildə “Koroğlun Aypara” qolunu Bakı, Saray kəndində Aşıq Cahandardan, “Koroğlu və Bəylər” qolunu isə Bakıda Aşıq Əliş Səməddən toplamışdır. İndiyə qədər arxivdə saxlanan bu qolları ilk dəfə İ.Abbaslı öz nəşrinə salmışdır. Əfzələddin Əsgər isə öz nəşrində İ.Abbaslı nəşrinə əsaslanmışdır (11, s.314).

“Ağcaquzu” qolu 1939-cu ildə Qobu kəndində Cəlil Muradoğludan yazıya alınmışdır, Toplayıcı haqqında məlumat yoxdur (11, s.242). 2021-ci ildə Ə.Əsgər nəşrində çap olunmuşdur. İ.Abbaslı nəşrində bu qolun Ə.Məmmədli tərəfindən 1989-cu ildə Gürcüstan, Qardabani rayonunda Aşıq Aslan Kosalıdan toplanmış variantından istifadə olunmuşdur.

“Nigar xanımın İstanbula aparılması” qolu ilk dəfə 2013-cü ildə Laçın rayonunun Qarakeçdi kəndində Ə.Əsgər, İ.Rüstəzadə Aşıq Umbay oğlu Axundovdan toplamışdır və Ə.Əsgər nəşrində çap olunmuşdur (11, s. 313).

“Avdıl Xoca” qolu 1955-ci ildə Arif Acaloğlu Aşıq Hüseyn Saraclıdan toplamışdır (11, s. 314). 2021-ci ildə Ə.Əsgər nəşrində çap olunmuşdur.

“Koroğlunun qocalığı” qolunu H.Əlizadə 1938-ci ildə Tovuz rayonunda Aşıq Məhəmməddən toplamışdır. İ.Abbaslı, M.Təhmasib nəşrində də bu qol eyni adla verilmişdir. M.Təhmasib nəşrində isə bu qolun tərtibində “Koroğlu-Əli”, “Koroğlu-Məhəmməd”, “Koroğlu-Qəmbər”, “Koroğlu-Hümmət” variantları əsas götürülmüşdür (15, s.463). İsrail Abbaslı bu qolu H.Əlizadənin arxiv nüsxəsində olan Aşıq Məhəmməddən topladığı variant əsasında nəşr etmişdir.

İ.Abbaslı nəşrində Koroğlu Alı paşanın xəzinəsinin, M.Təhmasib nəşrində isə İran padşahının xəzinəsinə oğurluqdan xilas edir (1, s.446). Buna görə İ.Abbaslı nəşrində xotkar, M.Təhmasib nəşrində İran padşahı Koroğlunu yanına çağıraraq onun məsləhətçisi olmağı təklif edir. Koroğlu bu təklifi rədd etdikdən sonra onu arxasıya qoşun göndərərək tutmaq istəyirlər. Bu hadisələrə H.Əlizadə nəşrində rast gəlinmir.

Sovet dönəmində Azərbaycan koroğluşünaslığının ən mühüm uğuru dastanı el sənətkarlarından toplamaq, toplanmış qolları nəşr və tədqiq etməkdir. Sovet dönəmində 1927-ci ildə Vəli Xulufu dastanının 4, 1941-ci ildə Hümmət Əlizadə 14

qolunu toplayıb nəşr etmişdir. Məmmədhüseyn Təhmasib dastanın 1949-cu ildə 17 qolunu, 1974-cü ildə isə 18 qolunu nəşr etmişdir. “Koroğlu”nun 2000-ci ildə (rus dilində) və 2005-ci ildə (Azərbaycan dilində) İsrafil Abbaslı və Bəhlul Abdullayevin hazırladığı nəşrdə 25 qol verilmişdir. Dastanın 2021-ci ildə Ə.Əsgər nəşrində isə 21 qol verilmişdir.

Eposun bəzi qollarını ərəb, sonra isə latın əlifbası ilə dərc etdirən Vəli Xulflul dastanın məzmununa, süjet xəttinə müdaxilə etməmiş, aşığından toplanmış variantı eynilə xalqa çatdırmağı düzgün yol saymışdır. Bu ənənəni Hümmət Əlizadə də davam etdirmişdir. Onun ayrı-ayrı aşığılardan toplayıb tərtib etdiyi mətn söyləyicinin danışdığı şivədə oxuculara çatdırılmışdır.

Dastan sovet dönəmində toplanılıb çap olunarkən dövrün ideologiyasının təzyiqi altında bir çox qüsurlar və təhriflərə yol verilmişdir. “Koroğlu”nu sovet dönəmində nəşr edən folklorşünaslar çalışıblar ki, dastanın qolları arasında xronoloji bir romanın hissələri kimi, möhkəm əlaqə olsun. Qollar arasında bu cür əlaqə yaratmaq meylə eposun M.Təhmasib nəşrində daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. M.Təhmasib nəşrində qolların bir-birinin davamı kimi təqdim olunmasına xüsusi diqqət yetirilib, tərtibçi bir qoldan o biri qola keçəndə əvvəlki qolla əlaqə yaradır. M.Təhmasib nəşrinin mənbələrinə, yəni hansı qolun hansı mənbədən götürülməsi barədəki izahlara baxdıqda görürük ki, tərtibçi hər bir qolu müxtəlif aşığıların dilindən ayrı-ayrılıqda yazıya alınan, o cümlədən A.Xodzko tərəfindən toplanıb 1856-cı ildə S.Penn tərəfindən rus dilinə tərcümə edilən müxtəlif variantlar əsasında işləyib ortaya çıxarıb. Ayrı-ayrı söyləyicilərin dilindən yazıya alınan müxtəlif variantlar tərtibçi süzgəcindən keçirilib və oxucuya vahid təhkiyəçi dilindən çatdırılıb (17).

Sovet hakimiyyətindən sonrakı dövrdə redaktə və nəşrdə yol verilmiş nöqsanlar qismən düzəldilir. İ.Abbaslı və B.Abdulla eposun arxiv sənədləri əsasında dastanın qollarını nəşr edir. İsrafil Abbaslı və Bəhlul Abdullayevin tərtib və nəşri Ədəbiyyat İnstitutunun “Folklor” arxivində folklor əlyazmaları əsasında hazırlanmışdır.

İ.Abbaslı nəşrində “Koroğlunyan Aypara”, “Ağcaquzu”, “Pərzad xanımın Çənlibelə gəlməyi”, “Mahru xanımın Çənlibelə gəlməyi”, “Koroğlu və Bəylər”, “Zərnişan xanımın Çənlibelə gəlməyi” kimi ilk dəfə çap olunan qollar bu tərtibi özünüqədərki nəşrlərdən fərqləndirir.

Ə.Əsgər nəşri isə Folklor İnstitutunun arxivində saxlanılan məntələr əsasında tərtib edilmişdir. Bu nəşrdə, əsasən, İ.Abbasov və B.Abdullanın nəşrindən istifadə olunmuşdur. Bu nəşri digərlərindən fərqləndirən əsas xüsusiyyət “Nigar xanımın İstanbula aparılması”, “Avdıl Xoca” kimi yeni qolların ilk dəfə çap olunmasıdır. Ə.Əsgərin qeyd etdiyi kimi “Nigar xanımın İstanbula aparılması” qolunda olan şeirlərə Ə.Qaracadağı əlyazmasında rast gəlinməsi bu qolun qədimliyindən xəbər verir (11, s. 313).

Lakin bu tərtibə İ.Abbaslı nəşrində olan “Aşıq Cünun”, “Zərnişan xanımın Çənlibelə gəlməyi”, “Mərca xanımın Çənlibelə gəlməyi”, “Mahru xanımın Çən-

libelə gəlməyi” qolları daxil edilməmişdir. “Zərnişan xanımın Çənlibelə gəlməyi”, “Mahru xanımın Çənlibelə gəlməyi” qollarında “Koroğlu” qollarına xas olmayan bir çox xüsusiyyətlərin olması, ədəbi dil normalarına uyğunlaşdırılaraq təbii halından çıxarılması kimi xüsusiyyətlər tərtibçi tərəfindən müşahidə olunduğuna görə tərtibə daxil edilməmişdir (11, s. 5). Müəllif “Mərcaan xanımın Çənlibelə gəlməyi” qolunun tərtibə daxil edilməməsinin səbəbi kimi bu mətdə şifahi təhkiyə komponentlərinə təsadüf olunmaması, qolda olan şeirlərə heç bir variantda rast gəlinməməsini göstərir və bu qolun saxta olması fikrini irəli sürür (11, s. 4).

Arxivdə “Koroğlu” dastanının heç bir nəşrə düşməyən qolları mövcuddur. Tərtibçilərin fikrinə görə “Koroğlu” dastanının ümumi ruhuna uyğun olmadığı, yaxud yarımçıq olduğu üçün toplanmış bu qollar heç bir nəşrə daxil edilməyib. Amma İ.Abbaslı və B.Abdulla bu qollar barədə öz nəşrlərinin sonunda arxivdəki qolların təsvirini verirlər.

Arxivdə 725 nömrəli qovluqda yer alan “Koroğlu” başlığı ilə verilən qolun söyləyəni Aşıq Cahandar, toplayanı Əliheydər Tahirov kimi qeyd edilib, toplama yeri göstərilməyib. Cəmi üç səhifədən ibarət olan bu qol latın əlifbasında makina-da yazılıb. İki nüsxədir, birində qəhvəyi mürəkkəblə qolun yarımçıq olması qeyd edilib.

Bu qolda xotkar Koroğluya Murtuza paşanı tutmağı tapşırmasından bəhs olunur. Koroğlu qoşunla Murtuza paşanın üstünə gəlir. O, əvvəlcə aşıq paltarında qalaya girir. Onu Murtuza paşanın hüzuruna aparırlar, paşanın hüzurunda oxuyur. Sonra isə qəfil Koroğlu əmr edir, qoşun tökülüb Murtuza paşanın əl-qolunu bağlayır, paşanı xotkara təslim edirlər. Murtuza paşanın başına gələn əhvalatı dostu Giziroğlu Mustafa bəy eşidib Koroğlunun üstünə gəlir. Mustafa bəy içəri girib Koroğluya deyir ki, Murtuza paşa mənim dostumdur, sabah gedib onu azad edərsən. Koroğlu xotkarın yanına gəlib Murtuza paşanı buraxdırır (1, s. 459). Qol burada bitir.

Arxivdə 725 nömrəli qovluqda yer alan “Tona xanım” başlığı ilə verilən qolun pasport məlumatı yoxdur. Qol iki nüsxədir. Biri yarımçıqdır. Əvvəldən ilk səhifəsi düşmüşdür. Hər iki nüsxə latın əlifbası ilə makinada yazılıb. Üç intervalla yazılmış bütöv nüsxə 10, iki intervalla yazılmış yarımçıq nüsxə 5 vərəqdir.

Bu qolda Gülbəngi bəyimin dünyada misli-bərabəri olmayan Tona adlı qızına Tərən xanım adlı bir gəlinin “gözəllikdə elə mən də sənə bərabərəm” deməsindən, daha sonra mübahisəni bitirmək üçün qazının yanma gəlmələrindən bəhs olunur. Qazının gözü gəlinə düşür, onu tərif edir. Bu vaxt Koroğlunun Bəlli Əhməd adlı dəlisi gəlib bura çıxır. Qazının qızı qoyub gəlini tərifləməsinə dözə bilmir. Bəlli Əhməd tək olduğu üçün bir iş görə bilməyəcəyini düşünüb Çənlibelə üz qoyur. Koroğluya gəlib deyir ki, Trabzon şəhərində bir qızla gəlinin gözəllik üstə mübahisəsi düşüb, onlardan hansının daha gözəl olmasını seçməyi bacaran yoxdur. Koroğlu Trabzona gəlib bunlarla rastlaşır. Tərən xanım Koroğlunu görüb Tona xanıma deyir ki, gəl bir bundan da soruşaq. Koroğlu deyir (1, s.516):

Heyranam mən camalına,
O da gözəl, sən də gözəl!
Qurbanam qoşa xalına,
O da gözəl, sən də gözəl!

Gəlin başa düşə bilmir ki, qarşılardakı müsəlman yoxsa xristiandır. Gəlin soruşur:

Başındakı o tac oğlan,
Kərbala, Məkkə, hac oğlan,
Sən kəlisə, bu xaç oğlan,
Bumu gözəl, monmi gözəl?

Koroğlu:

Başımdakı tac haqqıyçün,
Kərbəla, Məkkə haqqıyçün,
Bu kilsəynən, xaç haqqıyçün,
O da gözəl, sən də gözəl!

Koroğlu yaxınlıqdakı ilxıdan iki at tutub Tona xanımı birinə, Tərlandı da o birinə mindirib Çənlibelə gətirir. Tərlandı xanımı Bəlli Əhmədə verib, Tonanı da özü alır.

Arxivdə 725 nömrəli qovluqda yer alan “Koroğlunun Ədil paşa” başlığı ilə verilən qolun söyləyəni Əli Yoldaş oğlu, toplayanı Ə.Tahirovdur. 1936-cı ildə Bakıda Corat kəndində toplandığı qeyd olunur. Qol sondan yarımçıqdır.

Bu qolda danışılır ki, Ədil paşa çox zalım bir şəxsdir. Hətta ətrafdakı paşalar, xanlar onun adını eşidəndə tir-tir əsirlər. Koroğlunun şan-şöhrəti, paşaları, xanları qırıb çatması sorağı Ədil paşaya da gəlib çatır. Ədil paşa məclis düzəldir, camaat yeyib içəndən sonra o, bir piyalə qaldırır deyir ki, kim bu piyaləni içib Koroğludan mənə bir xəbər gətirər. Məclisdəki aşiq bu səfərə getməyə razılıq verir. Səfərdən yenidən qayıtmış Koroğlu isə Çənlibeldə şənlik məclisi qurmuşdu. Məclisin şirin yerində Koroğlu deyir ki, bir igid istəyirəm, belə bir məclisdən əl çəksin, qılınc-qalxan qurşanıb rastına çıxanı götürüb gəlsin. Dəmirçioğlu bu təklifi qəbul edir. Ədil paşanın aşığı da Çənlibelə Koroğlunu görməyə gəlirdi. Dəmirçioğlu aşiqə qarşılaşır və onu götürüb Koroğlunun hüzuruna gətirir. Koroğlu aşığı yedirdib doyuzdurandan sonra kimliyini, hardan gəldiyini soruşur. Aşiq cavab verir ki, Kürdüstandan gəlirəm. Özüm də Ədil paşanın aşığıyam. Həm də bildirir ki, Ədil paşa çox zalım, zülmkar adamdır. İndi də mənə göndərib ki, Koroğlunun necə adam olduğunu öyrənirəm. Koroğlu sazı aşiqdən alıb çala-çala belə deyir:

Kəsdim yollar, vurdum karvan,
Çəkib soydum çox bəzircan.
Uddurdum paşalara qan,
Dağlar qoynunda, qoynunda.

Əsir çəkdim Çənlibelə,
Qoç Koroğlu düşdü dilə,

Yeddi min dəli mənimlə,
Dağlar qoynunda, qoynunda (1, s. 520).

Koroğlu aşığa yaxşı xalat, üstəlik ərəb atlarından da birini bağışlayır. Aşıq getməmiş Koroğluya deyir ki, Ədil paşanın qızı Nərgiz xanım Çənlibelə layiq qızıdır. Aşıq qızın gözəlliyini tərif edir. Koroğlu Eyvazı Nərgiz xanımın arxasınca göndərmək istəyir. Amma Murtuz çox inad etdiyindən onun getməsinə razılıq verir.

Qolun səhifələri bundan sonra olmadığından hadisələrin sonrakı davamı bəlli olmur.

Arxivdə 725 nömrəli qovluqda yer alan “Koroğlunun divlərlə döyüşü” başlığı ilə verilən qolun toplayanı Əli Saləddindir. Qovluğun iç üzündə və qolun son səhifəsində “Aşıq Əkbərin rəvayətindən” qeydi var.

Bu qol belə başlayır ki, Koroğlu Eyvazı sağında, Dəmirçioğlunu solunda, Nigarı qarşısında oturdub şadlıq məclisi qurdurur. Aşıq Cünun da ortada çalib oxuyur. Keşikçilər bir oğlanı məclisə gətirib Koroğluya deyirlər ki, bunu Ağqayanın altında tutmuşuq, səni görmək istəyir. Koroğlu 18-20 yaşlı bu cavanı çağırıb nə mətləbə gəldiyini soruşur. Gələn adam papağını başından çıxaranda saçları çiyinlərinə tökülür. Yalnız indi onun qız olması bəlli olur. Qız sağ hörüyünün arasından bir kağız çıxarıb Nigara verir. Gələn qızın dediklərindən bəlli olur ki, məktubda adları çəkilənlər bəy-paşa qızlarıdır. Göy div onları özünə arvad etmək üçün oğurlayıb. Qafin arxasındakı Axarçıda öz məskənində dustaq eləyib. Qızlar ona könlü vermədikləri üçün hamısını saçından asıb. Div bir gün sərxoş olduğundan qızın birini asmaq yadından çıxıb. O da qızların yazdırdığı naməylə Koroğlunun üstünə gəlib ki, xilas olmaq üçün onlara yardım etsin. Koroğlu Axarçıya gedir, göy divi tapıb öldürür. Qızları azad edib Çənlibelə gətirir. Toy eləyib hərəsini bir dəliyə alır (1, s. 522).

Arxivdə 1286 nömrəli qovluqda yer alan “Koroğlunun Tehran səfəri” başlığı ilə verilən qolun söyləyicisi haqqında məlumat yoxdur, 1965-ci ildə Gəncədə Əli Saləddin tərəfindən toplanmışdır. Qol dastan nümunəsindən daha çox astral səciyyəli nağıla oxşayır.

Bu qolda İran padşahı Əhməd şah zülmkarlığı ilə ad çıxarmasından, daha sonra yoxsullar məhəlləsində yaşayan Buludun Ulduz adlı sevgilisindən danışıılır. Əhməd şah Ulduzun atası Ayı, anası Qəməri yanına çağıraraq qızları Ulduzla evlənmək istədiyini bildirir. Onlar razı olmur. Əhməd şah, Ayla Qəməri zindana salır, fərraşlara tapşırır ki, Ulduzu axşam onun Firuzə sarayına gətirsinlər. Məsələdən xəbər tutan Buludla Ulduz Zöhrə dağına qaçırlar. Zöhrə dağı hökmdarlardan, ağalardan narazı olan igidlərin məskənidir. Bu el igidlərinə Şirixurşud başçıdır. Harada ədalətsizlik, haqsızlıq olursa, Şirixurşud dəstəsini ora yeridib işləri öz yoluna qoyur. Kasıbları müdafiə edir. Koroğlu Şirixurşudun tərifini, şücaətlərini eşidib nece olursa-olsun Zöhrə dağına onunla görüşməyə getmək istəyirdi. Amma başı səfərlərə qarışdığı üçün buna imkan tapa bilmirdi. Nəhayət, Koroğlu Balıca səfərindən qayıdandan sonra şənlik məclisində üzünü dəlillərə tutub Zöhrə dağına

getmək istədiyini deyir. Dəlilər yerbəyerdən hər biri Zöhrə dağına onunla getməyə hazır olduqlarını bildirirlər. Koroğlu bunun ağır səfər olduğunu deyir. Şirinxurşud təki pəhləvanın qabağına çıxan ondan qoçaq, hünərli olmalıdır. Odur ki, Koroğlu bu səfərə özünün gedəcəyini bildirir. Koroğlu Çənlibeldən yola düşüb neçə-neçə kənddən, şəhərdən keçib Zöhrə dağma çatır. Bu vaxt arxadan səs eşidir. Geri baxdıqda at üstündə cavan bir oğlanın onu haqladığını görür. Burada Koroğlunun öz cavanlığı yadına düşür. Sanki cavan Rövşən qoca Rövşənlə üz-üzə gəlib. Onlar bir-birlərindən kimliklərini soruşur. Sonra Koroğlu ilə Şirinxurşud bir-birlərini tanıyırlar. Şirinxurşud Koroğlu ilə görüşdüynə çox sevinir. Onunla dostluq etmək arzusunda olduğunu bildirir. Koroğluya qoşulub Çənlibelə gəlir. Koroğlu bu şərəfə böyük şənlik məclisi qurdurur. Şirinxurşud dəlilərə qoşulub xanlara, paşalara qarşı mübarizəyə başlayır (1, 524).

Nəticə. “Koroğlu” dastanının Azərbaycanda tərtib, nəşr və tədqiq olunmasının uğurlu cəhətləri ilə yanaşı, sovet ideologiyasına uyğunlaşdırılaraq nəşr olunması yol verilən əsas qüsurlardan biridir. «Koroğlu» qollarının müasir elmi prinsiplər əsasında tərtibinə Ə.Əsgər nəşrində rast gəlirik. Arxivdə “Koroğlu” dastanının heç bir nəşrə düşməyən qolları da mövcuddur. Tərtibçilərin fikrinə görə “Koroğlu” dastanının ümumi ruhuna uyğun olmadığı, yaxud yarımçıq olduğu üçün toplanmış bu qollar heç bir nəşrə daxil edilməyib.

ƏDƏBİYYAT

1. Abbaslı İ., Abdulla B. Koroğlu. Bakı: Lider, 2005, 552 s.
2. Abbaslı İ. “Koroğlu”: nə var, nə yox? Bakı: Elm və təhsil, 2013.
3. Abbaslı İ. Nurlu ömürdən səhifələr. Bakı: Elm və təhsil, 2015.
4. Abbasov E. “Koroğlu”: poetik sistemi, strukturu. Bakı: Nurlan, 2008, 140 s.
5. AMEA Folklor İnstitutu. Koroğlu. Bakı: Səda, 2005, 751s.
6. AMEA Folklor İnstitutu. “Koroğlu” dastanı (Əli Kamali arxivindəki materiallar). Bakı: Nurlan, 2009, 396 s.
7. AMEA Folklor İnstitutu. Koroğlu (1842-ci il London nəşrinin tərcüməsi). Bakı: Çıraq, 2014, 520s.
8. Behruz Həqqi. “Koroğlu” – tarixi-mifoloji gerçəklik. Bakı: Nurlan, 2003.
9. Bayat F. Türk destancılık tarihi bağlamında Koroğlu dastanı. İstanbul: Ötüken, 2009, 204 s.
10. Cəfərov Ə. Azərbaycan “Koroğlu” dastançılığı ənənələri. Bakı: Elm, 2014.
11. Əsgər Ə. Koroğlu. Bakı: Elm və təhsil, 2021, 328 s.
12. Əskər N. XX əsrin ikinci yarısında koroğluşünaslıq. Bakı: Dədə Qorqud jurnalı, 2020, №1 93-99s.
13. Əskər N. “Koroğlu” dastanında motiv və süjetlər. Bakı: Dil və ədəbiyyat: Beynəlxalq elmi nəzəri jurnal. 2021, №2 144-146 s.
14. Əlizadə H. Koroğlu. Bakı: Azərnəşr, 1941, 226 s.

15. Təhmasib M. Koroğlu. Bakı: Azərbaycan SSRİ Elmlər Akademiyası nəşriyyatı, 1969, 506 s.

16. Xulufu V. Koroğlu. Bakı: Elm, 2007, 150 s.

17. https://www.researchgate.net/profile/MukhtarImanov/publication/371970013_Muxtar_Kazimoglu_-_Imanov/links/64a01787c41fb852dd44702b/Muxtar-Kazimoglu-Imanov.pdf

Redaksiyaya daxilolma tarixi: İlkin variant: 19.03.2025

Son variant: 02.04.2025